

Elmélet és gyakorlat szintézise J. B. Fischer von Erlach építészetében

Karlskirche & Historische Architektur

Danielisz Dóra

BME Építészmérnöki Kar, Budapest

Johann Bernhard Fischer von Erlach műveinek építészettörténeti jelentősége közismert. Épületeiben a Reichstil a maga elkápráztató teljességében jelenik meg. Az építészet gyakorlati művelésén túl Erlach átfogó elméleti műveltsége is figyelemre méltó volt. Az antik Róma romjai, Bernini műhelye, a korabeli itáliai barokk épületek – Borromini és Guarini munkái –, Veneto palladieszk villái és Észak-Európa mind az építész kedvelt úti céljainak bizonyultak. Sokrétű tapasztalatainak összefoglalása épületeiben tetten érhető, továbbá elméleti és történeti tudása eredményeként született meg – a közép-európai barokk építészettörténet írás egyik kiemelkedő műve – az Entwurff Einer Historischen Architectur. A könyv több szempontból is izgalmas, mégis egyik legfigyelemreméltóbb erénye, hogy a szerző későbbi gyakorlati munkásságának forrása lett. Erlach az elméleti és gyakorlati építészeti praxis összhangját teremtette meg, és e kettős szemlélet eredményeként született meg a bécsi Karlskirche.

Kulcsszavak: barokk, építészetelmélet, Johann Bernhard Fischer von Erlach, Karlskirche, Historische Architektur

Johann Bernhard Fischer 1656-ban látta meg a napvilágot Johann Baptist Fischer grazi szobrászmester fiaként. A családi hagyományt folytatva maga is szobrászi pályára lépett, mely korai manuális, plasztikus alkotói benyomásokat meghatározónak tekinthetjük későbbi művészetében.

Az Eggenberg hercegi család támogatásával 1671-ben római tanulmányútra indult, ahol Johann Paul Schor – Giovanni Paolo Tedesco – mellett dolgozott. Ez az utazás igazi fordulatot hozott az akkor még csak 15 éves inas életében. Giovanni Lorenzo Bernini, Carlo Fontana (1) és Giovanni Pietro Bellori (2) barátságára tett szert a római évek alatt. Feltételezhető, hogy utóbbi személyes kapcsolatok, valamint az általa oly lenyűgözőnek talált antik emlékek és római barokk építészet – leginkább Borromini és Guarini munkáinak – hatására fordult érdeklődése a szobrászattól az építészet felé. Itália iránti erős vonzódása egész életművében kimutatható, mely formai hivatkozásokon túl elméleti gondolkodását is meghatározta.

1684-ben Nápolyban Gaspar Méndez de Haro spanyol helytartó szolgálatába állt. 1687-ben hazatért Ausztriába. Több grazi és bécsi megbízás után I. Lipót császár kegyeibe fogadta, majd 1689-ben kinevezte fia, József herceg, építészet- és rajztanárává, valamint családjának a „von Erlach” nevet adományozta.

1. kép. Mányoki Ádám: Johann Bernhard Fischer von Erlach arcképe (1723). Forrás: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/db/Johann_Bernhard_Fischer_von_Erlach_by_%C3%81d%C3%A1m_M%C3%A1nyoki.jpg

Gyakorlati munkáival párhuzamban, 1704-ben, ismét tanulmányútra indult Poroszország, Hollandia, Anglia építészetének, 1707-ben Veneto tartomány palladiánus villáinak megismerése céljából. 1705-1712 között írta meg *Entwurff Einer Historischen Architectur* c. munkáját. E könyv tekinthető az első olyan európai műnek, mely igyekszik

(1) „Johann Bernhard Fischer kann das Entstehen der letzten plastischen Spätwerke Berninis aus nächster Nähe verfolgen. (...) Fischer wird deshalb oft als Schüler von Carlo Fontana bezeichnet. Tatsächlich (...) bezeichnet Hans Sedlmayr nicht Fontana, sondern Fischer als den wahren Erben Berninis.” Bieri, Pius: Johann Bernhard Fischer von Erlach (1656–1723), Hofarchitekt in Salzburg und Wien, Wegbereiter des süddeutschen Spätbarocks. *Barocke Bauwerke im Süddeutschen und Schweizerischen Raum, Ihre Bauherren und Meister* <http://www.sueddeutscher-barock.ch/PDF-Bio_M/Fischer_von_Erlach.pdf> [megtekintve: 2015.12.03.]

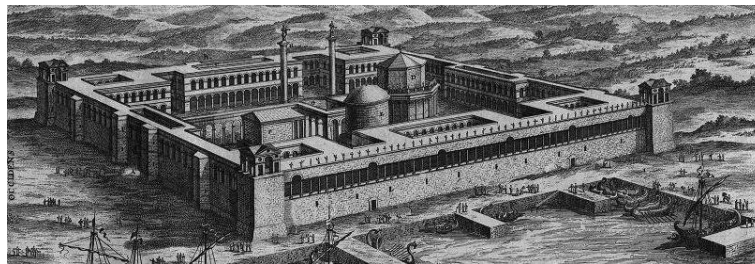
(2) „Vermutlich durch die Person des passionierten Antikensammlers und Kenners del Carpio kam Fischer auch in Kontakt mit den römischen Antiquaren, vor allem mit Giovan Pietro Bellori. Und hier wurde er auch mit der zeichnerischen oder druckgraphischen Reproduktion antiker und zeitgenössischer Kunstwerke vertraut gemacht.” Polleross, Friedrich: Von Rom nach Wien: Johann Bernhard Fischer von Erlach (1656-1723). In: Checa Cremades, Fernando (Hrsg.): *Arte barroco e ideal clásico*. Madrid 2004. 209-230. <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/1335/1/Polleross_Von_Rom_nach_Wien_2004.pdf> [megtekintve: 2015.12.19.]

egyfajta világtörténeti összefoglalást adni az építészetről – eltérő korokra és kultúrákra is tekintettel (3).

1705-ben, I. József udvari főépítész rangra emelte, mely tisztséget 1723-ban bekövetkezett haláláig viselte. Legjelentősebb munkái olyan nevekhez köthetők, mint I. Lipót vagy VI. Károly császár, valamint az Althann család, Johann Ernst Thun salzburgi érsek és Savoyai Jenő herceg (4).

1. Előképek

Polleross szerint az az építészeti stílus, valamint az a művészetfelfogás, melyet Erlach képviselt, egyértelműen Róma hatását tükrözik, építészeti nézeteinek konceptuális gyökerei a római évekhez vezethetők vissza (5). Róma hatásának jelentősége hiteles forrásból – a *Historische Architektur*-ban a szerző által megfogalmazott előszóból – is megerősíthető (6). A könyvből képet kaphatunk továbbá arról, hogy pontosan milyen elméleti munkák hatottak rá a könyv megírásakor, illetve az építészeti praxis során. Villalpandi – Juan Bautista Villalpando jezsuita hittudós –, Palladio, Serlio, Donatus és Ligorio – Ligarus – azok, akiket Erlach név szerint is kiemel (7), mint példaképként szolgáló reneszánsz és antik szerzők. E nevekre való hivatkozás már egyféle ars poetica megfogalmazását is magában rejti, valamint sejteti Erlach építészetén túlmutató elméleti pallérozottságát.

2. kép. Erlach rajza Diocletianus palotájáról, melyet Jacob Spon és George Wheler úti beszámolóí alapján készített. Forrás: Fischer von Erlach, Johann Bernhard: *Entwurff Einer Historischen Architectur*. Lipcse 1725. <<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/fischer1725>> [megtekintés: 2015.12.18.]

J. B. Fischer von Erlach hét éven át – 1705-1712 között – dolgozott egyetlen, de annál jelentősebb elméleti munkáján, melynek első példányát 1721-ben adták ki Bécsben német és francia nyelven (8). A *Historische Architektur* öt tematikus könyvből áll, így korábbi építészeti traktátusok felépítésével rokonítható, de tartalmában és közlésmódjában egyedi jellemvonásokat is hordoz.

Az első könyvben a Földközi-tenger keleti partvidékének – zsidó, egyiptomi, szír, perzsa és görög – emlékeit, az ókori világ hét csodáját mutatja be Erlach, a másodikban „az ismeretlen” római emlékekkel (9) foglalkozik. A harmadik könyv egyedülálló módon közel- és távol-keleti – arab, török, perzsa, szíai, kínai és japán – mesterek alkotásait

(3) Kruft, Hanno-Walter: *Geschichte der Architekturtheorie: von der Antike bis zur Gegenwart*. Beck, München 1986. 205-207.

(4) Néhány épülete, mely az említett megbízókhoz köti: I. Lipót: schönbrunni mulató- és vadászkastély tervei (1690-1713, Schönbrunn, A), VI. Károly: Karlskirche (1716-25, Bécs, A), Althann család: Ahnensaal (1688-1695, Vranov nad Dyjí, CZ), Johann Ernst Thun salzburgi érsek patronálásával: Kollegienkirche (1696-1707, Salzburg, A), Savoyai Jenő herceg: téli palota (1695-1700, Bécs, A). Utóbbi épületek tervei – az Ahnensaal kivételével – megtalálhatóak: Fischer von Erlach, Johann Bernhard: *Entwurff Einer Historischen Architectur*. Lipcse 1725. <<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/fischer1725>> [megtekintés: 2015.12.18.]

(5) Polleross, Von Rom nach Wien

(6) Fischer von Erlach, *Entwurff Einer Historischen Architectur*, Vorrede 4-6.

(7) Fischer von Erlach, *Entwurff Einer Historischen Architectur*, Vorrede 5-6.

(8) A mű további kiadásai: Lipcse, 1725 – németül, s ugyanekkor francia fordításban is -, London, 1730 és 1737 – angol nyelven -, Lipcse, 1742 – ismét németül -. Kruft 573.

(9) „Andres Buch von einigen alten unbekannten Römischen Gebäuden” Fischer von Erlach, *Entwurff Einer Historischen Architectur*, Anderes Buch 51.

vonultatja fel (10). A negyedik könyv a szerző saját munkáit tartalmazza, amely a reneszánsz mesterek építész öntudatával állítható párhuzamba (11). A könyv utolsó része – Erlach egyéni érdeklődésére tekintettel – vázakkal, illetve egyéb – tárgyszerű – emlékekkel foglalkozik, mint például Augustus békeoltára.

Egyes források arra is rámutatnak, hogy Erlach – mivel nem volt alkalma az összes általa felvázolt épületet, építményt vagy műalkotást megtekinteni – korabeli utazók beszámolóira támaszkodott. Többek között Jacob Spon, George Wheler, Cornelius Loos és Jan Nieuhof munkáit említhetjük, akik a 17. század végén, 18. század elején tudósították az európai közönséget Diocletianus palotájáról (2. kép), Palmyra romjairól vagy éppen a távoli Kínáról (12). Utóbbiak fontos források voltak Erlach számára, hisz ekkor még nem volt rá lehetőség – illetve sokkal kockázatosabb vállalkozásnak bizonyult volna –, hogy idegen, távoli kultúrákat testközelből tanulmányozhasson. Az antik világról, a Mediterráneumról szóló monográfiák tömeges megjelenése pedig még váratott magára (13).

A Historische Architektur a szöveges tartalom mellett lenyűgöző képi anyaggal is rendelkezik. Erlach illusztrációi egyszerre a valóság és a képzelet szüleményei. A rajzok tálalásában felfedezhető egyféle teatralitás, mely a korszaknak egyébként is sajátja. A gyakran túlzott monumentalitást és fantáziát sugárzó képek – mely vonás legerősebben az ókori emlékek esetében fedezhető fel – Piranesi rajzaira emlékeztetnek. Erlach képei antik kimértség helyett – melyet például a reneszánsz mesterek követek –, már a romantikus, stíluskeverő historizálással rokonítható gondolatvilágot közvetítenek, ezzel művészetében egy korát megelőző felfogás is felfedezhető.

A már említett utazók beszámolóira, antik szövegekre – például Vitruviusra (14) –, illetve saját régészeti és építészeti ismereteire támaszkodva készítette el a műben tárgyalt alkotások rekonstrukciós rajzait (15). Nem ritkán saját korának építészeti ízlését, sőt saját terveit vegyítette letűnt korok stílusával (16). Ez a rekonstrukciós és egyben alkotói tevékenység már előrevetítette a Karlskirche tervezési metódusát.

3. kép. Részlet a Historische Architektur címlapjáról. Forrás: Fischer von Erlach, *Entwurf Einer Historischen Architectur* 1. <<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/fischer1725>> [megtekintés: 2015.12.18.]

(10) Magyar vonatkozásban érdekes, hogy a Király fürdő és a pesti mecset rajzait is ebben a fejezetben közli a szerző, melyek az első ábrázolások közé tartozhatnak az említett épületekről. Fischer von Erlach, *Entwurf Einer Historischen Architectur*, Drittes Buch 77-78.

(11) Andrea Palladio Négy könyv az építészetről c. műve ennek szemléletes példája. Erlach említi, hogy maga is használja Palladio munkáit. Fischer von Erlach, *Entwurf Einer Historischen Architectur*, Vorrede 5-6. / Kruft felhívja arra a figyelmet, hogy a saját művek közlésének hagyománya a reneszánsz óta bevett szokásnak számított. Ezzel a mintakövetéssel próbálta munkásságát úgy feltüntetni Erlach, hogy az a történeti építészet legremekebb alkotásainak egyenes és legitim folytatása. A kontinuitás látszatának megteremtése fontos volt számára, saját munkáinak létjogosultságát látta ez által igazolva. Kruft 207.

(12) Kruft 207.

(13) Kruft 207.

(14) Az alábbi példához hasonlóan a Historische Architektur-ban több helyen olvashatunk az antik szerzőre utaló bejegyzéseket: „... wie aus dem Vitruvio zu ersehen...” Fischer von Erlach, *Entwurf Einer Historischen Architectur*, Anderes Buch 62.

(15) Utazások, régészeti feltárások, illetve antik szövegek és emlékérmék tanulmányozása révén szerezte építészettörténeti ismereteit. *Architectural Theory from the Renaissance to the Present*. Taschen Kiadó, 2006. 183.

(16) Például Traianus oszlopának rekonstrukciós rajzán is látható, hogy a mögötte lévő építészeti „díszlet” megformálása az antik homlokzatokhoz képest túl mozgalmas, leginkább egy középrizalitos, cour d'honneur-ös francia barokk kastély felépítésére emlékeztet (6.kép).

2. Entwurf einer neuen Architektur

Kruft Erlachról szóló írását azzal a gondolattal zárja, hogy a Historischen Architektur szigorúan véve nem egy építészetelméleti írás, melyet a mű tartalmát szemlélve megerősíthetünk: építészettörténeti, leíró jellegű szövegek találhatók benne. A könyv inkább egy merész gyűjtemény, mely egy egyetemes építészet létezésének képzetét vetíti elénk. A „Weltarchitektur” – idők és helyek felett álló építészet – megismerése által nyert tudás és tapasztalat pedig alkalmas egy egyéni építészeti koncepció felépítésére. Hogy ez a fajta tervezési metódus, miként ültethető át a gyakorlatban, azt Erlach a bécsi Karlskirche-vel példázza. (17)

A bécsi templom jelentőségét és fontosságát méltatók gyakran rámutatnak azokra az előképekre, melyekből Erlach a Karlskirche tervezésekor formai és tartalmi idézeteket átemelt. A következőkben azok az épületek kerülnek ismertetésre, melyeknek a könyvben is kézzel fogható lenyomata – rajzai és leírása – megtalálható. A Historische Architektur első négy fejeztében találhatunk rá ezekre a párhuzamos gondolatokra.

Az első könyvben kerül bemutatásra az az épület, mely kiemelten fontos szerepet játszott Erlach életében. Salamon temploma az építészet kezdetét testesítette meg számára (18). A szerző bevallása szerint Villalpando gondolatai adták a templomról alkotott elméleti ismereteinek hátterét (19). Ennek fényében talán nem véletlen, hogy éppen a grazi jezsuiták címerében található ábrázolással mutat rokonságot a Karlskirche főhomlokzata (4. kép) (20). Bár a szerző maga is elkészítette a templom alaprajzát (8. kép) és távoli perspektív képét (5. kép) – s a könyvben pontosan jegyzi azokat a bibliai verseket, melyekre támaszkodott az elméleti rekonstrukció során –, mégis a fentebb említett ábrázolás lehetett az építész elsődleges forrása. Erlach a formai kapcsolódással kívánta átemelni azt az eszmei tartalmat, melyet a salamoni zsinagóga képvisel, valamint Villalpando és saját grazi élményeinek hatására nyúlhatott éppen ehhez az ábrázoláshoz.

A salamoni templommal kapcsolatos fontos formai átvétel – melyet a Karlskirche-re vonatkoztathatunk – a homlokzat előtt található két oszlop. Jákin és Boáz olyan univerzális fogalompárok szimbólumai, mint a Nap és a Hold, a férfi és a nő, a jó és a rossz, melyek mégis egymást feltételezve és kiegészítve a világ mozgatói, utalva ezzel a császárság mindenek felett és mindenre kiterjedő álló hatalmára. A Salamoni párhuzam azonban csak egy a lehetséges formai feloldások közül.

A Karlskirche főhomlokzatának említett oszlopmotívuma rokonítható az első könyvben található Ninive városának tornyaival (21) is, azonban a második könyvben – a szerző életművét ismerve – racionálisabb megfejtés kínálkozik az antik Róma világából. Bár Diocletianus palotájának rajzán is a kettős oszlopmotívum jelenik meg (2. kép), mégis Traianus oszlopa fejezi ki leginkább azt az eszmei és formai tartalmat, melyet a Karlskirche főhomlokzatának tornyai képviselnek (6. kép). Az oszlop az antik római művészet nagyságához való hasonlatosság megteremtésének eszköze. Erlach tudatosan, teljes szimbolikájával együtt emeli át ezt az elemet a templom terveibe.

Traianus oszlopa egyértelműen formailag is hasonlóságot mutatva jelenik meg a Karlskirche homlokzatán. Az idézett műtől az oszlopok – leginkább ikonográfiájukat, illetve használatukat tekintve – különböznek. Egyrészt üregesek, mivel harangtoronyként idomultak a kor funkcionális igényeihez – ez a megoldás szintén a már korábban említett historikus gondolkodást vetíti előre –, másrészt a felületen megjelenő csavart motívumban nem antik római stílusú és tematikájú – pogány harci jelenetek ábrázoló – domborművek, hanem bibliai történetek elevenednek meg.

(17) Kruft 207.

(18) „... eine generale Idée von den Bau-Arten unterschiedener Zeiten und Völker...” Fischer von Erlach, *Entwurf Einer Historischen Architectur*, Erstes Buch 12. / *Architectural Theory* 183-184.

(19) „So oft man aber fremder Vor-Arbeit nöthig gehabt, als etwa der berühmten Villalpandi, den Vorstellung des Salamonischen Tempels, hat man derselben gebührende Meldung gethan.” Fischer von Erlach, *Entwurf Einer Historischen Architectur*, Vorrede 5.

(20) Polleross, Friedrich: *Architecture and Rhetoric in the Work of Johann Bernhard Fischer von Erlach*. (ford. Peter Ian Waugh) In: Reinhart, Max (Hrsg.): *Infinite boundaries: order, disorder and reorder in early modern German culture*. Kirksville Mo. 1998. 136. <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/1392/1/Polleross_Architecture_and_rhetoric_1998.pdf> [megtekintés: 2015.12.18.]

(21) Fischer von Erlach, *Entwurf Einer Historischen Architectur*, Erstes Buch 33.

4. kép. A grazi jezsuita rend címerében található Salamon templom ábrázolás (1603). Forrás: Polleross, Friedrich: *Architecture and Rhetoric in the Work of Johann Bernhard Fischer von Erlach*. In: Reinhart, Max (Hrsg.): *Infinite boundaries: order, disorder and reorder in early modern German culture*. Kirksville Mo. 1998. 137. <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/1392/1/Polleross_Architecture_and_rhetoric_1998.pdf> [megtekintés: 2015.12.18.]

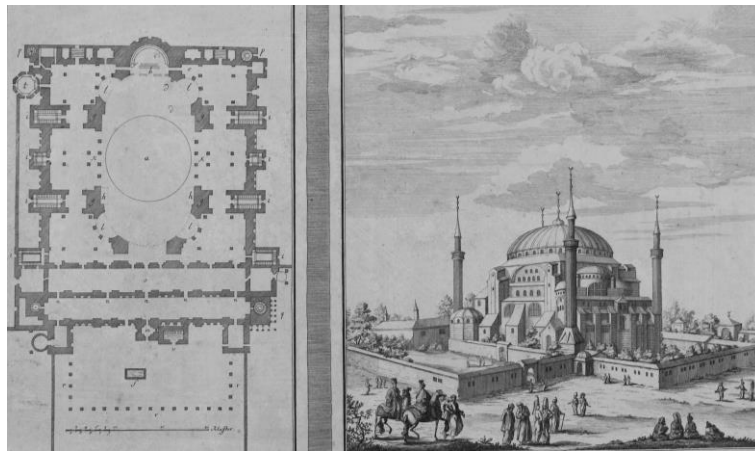
5. kép. A Karlskirche főhomlokzatának terve. Forrás: Fischer von Erlach, *Entwurff Einer Historischen Architectur*, Viertes Buch 105.

6. kép. Traianus oszlopa. Forrás: Fischer von Erlach, *Entwurff Einer Historischen Architectur*, Anderes Buch 61.

Az eredeti Traianusi oszlop háborús jelenetekkel ékesített, mely – bár a téma nem került a Karlskirche harangtornyaira – utalás a védőszent, Borromei Károly, küzdelmére a pestissel és a reformációval szemben (22). A tornyok tetején arany sasok szimbolizálják a császár két fő erényét, a bátorságot – fortitudo – és az állhatatosságot – constantia (23). Az épület ikonográfiája természetesen az imént érintetteknél jóval gazdagabb, a templom külső megjelenésén túl belsőépítészeti programját is nagy mértékben meghatározza.

A harmadik könyvben Erlach – korában szokatlan módon – keleti emlékekkel is foglalkozik. A Karlskirchével való rokonság keresése során a mecsetek tömegkompozíciós elrendezését kell figyelemre méltatnunk. A karcsú, imára hívó tornyok, melyek a hatalmas kupolákat övezik a Karlskirche kompozíciós tervezése során is mintaadók lehetettek. A Hagia Sophia – a benne megtestesülő tartalmat tekintve – mindenképpen előképe lehetett a Karlskirche-nek (7. kép). A két épület alaprajzát szemlélve is felfedezhetjük a köztük lévő hasonlóságot. Az elliptikus, illetve ovális centralizáló központi tér – melyet kupola koronáz – mindkét épület jellegzetes eleme. A Karlskirche esetében természetesen a barokk építészet irányelvei – a centrális formák tengely mentén való nyújtása – és az itáliai előképek – a Pantheon, a San Carlo alle Quattro Fontane vagy a Sant'Andrea al Quirinale – is mind előképekként szolgálhattak.

7. kép. Hagia Sophia. Forrás: Fischer von Erlach, Johann Bernhard: *Entwurff Einer Historischen Architectur*, Drittes Buch 82.

A negyedik könyv igazán értékes számunkra, hisz itt publikálják először a Karlskirche terveit, de a könyv befejezésére vonatkozó 1712-es dátumot olvasva fel kell figyelniünk egy ritkán említett problémára is. A templomra 1714-ben írtak ki tervpályázatot (24) és 1716-25 között épült. A Karlskirche tervein az 1725-ös lipcsei kiadásban az 1716-os dátum szerepel. Ez azt jelenti, hogy a könyv „befejezése” után, az első 1721-es bécsi kiadásig kerültek bele a műbe az épület rajzai, ekkor viszont még a templom nem készült el, tehát a könyv vélhetően nem a végleges tervváltozatokat tartalmazza. Az már igazolt tény, hogy Erlach 1723-ban bekövetkezett halála után fia, Joseph Emanuel, aki befejezte művét, több módosítást hajtott végre (25).

(22) Binder, Doris: Bau der Karlskirche. 18. Jahrhundert - Interdisziplinäre Forschung und Lehre in Österreich <<http://www.univie.ac.at/hypertextcreator/ferstel/site/browse.php?arttyp=k&l1=2&l2=1052&l3=1057&l4=1059#>> [megtekintve: 2015.11.30.]

(23) Binder, Doris: Symbolik der Karlskirche. 18. Jahrhundert - Interdisziplinäre Forschung und Lehre in Österreich <<http://www.univie.ac.at/hypertextcreator/ferstel/site/browse.php?arttyp=k&l1=2&l2=1052&l3=1057&l4=1060#>> [megtekintve: 2015.11.30.]; Brucher, Günter: *Barockarchitektur in Österreich*. DuMont Buchverlag, Köln 1983. 182.

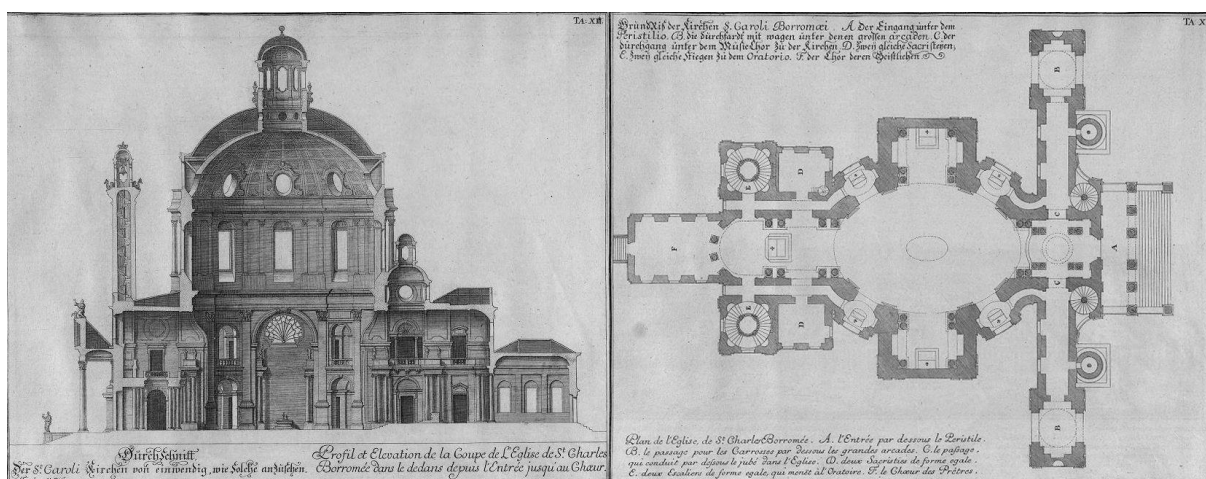
(24) IV. Károly az 1713-as bécsi pestisjárvány után 1714-ben írt ki tervpályázatot egy – a pestis védőszentje – Borromei Szent Károly tiszteletére emelendő templom megtervezésére. A kor jeles építészei közül többen jelentkeztek a feladatra – többek között Johann Lukas von Hildebrandt is –, de végül Erlach nyerte el a Karlskirche tervezésének jogát. Binder, Bau der Karlskirche

(25) Aurenhammer, Hans: Johann Bernhard Fischer von Erlach. *Encyclopædia Britannica* <<http://www.britannica.com/biography/Johann-Bernhard-Fischer-von-Erlach>> [megtekintve: 2015.12.03.]

A Historische Architektur-ban közölt eredeti tervek: egy látványterv (5. kép), egy homlokzati nézet, egy hosszmetesz és az alaprajz (8. kép) voltak. A képeken jól érzékelhető, hogy az épület nem csak belső tartalmát tekintve, de tömeg- és térformájában is additív módon épül fel. A klasszikus sztereometrikus tömegkompozícióknál jóval expresszívabb az épület, mégis felfedezhető benne azok belső logikája, s a bejárat tympannonos porticus már formai értelemben is klasszicizáló, antikizáló. Nem véletlen, hogy az épület ilyen sokrétű, értelmezhetősége kimeríthetetlen.

A császár kívánsága Erlach felé igen összetett volt, s ő erre a feladatra egy még összetettebb válasszal állt elő. Mindennek oka az volt, hogy egy új földi Jeruzsálem megteremtésén túl, a templom képviselje a Birodalom nagyságát, a császár mindenek felett álló hatalmát, a tridenti zsinat templómépítészeti ideáit, valamint méltó emléket állítson az 1713-as pestisjárvány áldozatainak és védőszentjének, Borromei Szent Károlynak. A templom neve is – igen szerencsésen – egyszerre a világi és egyházi hatalmat képes szimbolizálni. A kívánt eredmény eléréséhez tehát úgy döntött Erlach, hogy az épületet építészeti idézetekből alkotja meg, melyek mind konkrét téri-formai, mind szellemi síkon értelmezhetőek az adott szituációra.

Erlach a megfelelő eszközöket kereste arra, hogy Bécsben létre tudja hozni az új Jeruzsálemet, Rómat és Konstantinápolyt, mely feladat megoldásához saját elméleti munkásságából is merített előképeket, s az imént említett szakrális és birodalmi központok épületeinek legjobbjait vette át.

8. kép. A Karlskirche hosszmeteszének és alaprajzának eredeti tervei. Forrás: Fischer von Erlach, *Entwurf einer Historischen Architectur*. Viertes Buch 106-108.

3. Értékelés

A formai kapcsolódással létrehozott eszmei párhuzamteremtés gesztusa Erlach építészeti magatartásának kulcseleme, melyet a Karlskirche tervezése során folyamatosan alkalmazott. Az antik, reneszánsz és kortárs barokk mesterek írott és gyakorlati munkáinak tanulmányozása mellett saját elméleti művén is dolgozott. Terveiben jól kimutatható módon támaszkodott nagyszabású építészettörténeti gyűjteményére, s így két méltán legelismertebb munkája – a Karlskirche és a Historischen Architektur – bizonyítják, hogy az elméleti és gyakorlati építészet egymást jól kiegészíti, összhangja megteremthető.

Az építészettörténeti szakirodalom sokat foglalkozott a templom alaprajzi rendszerének elemzésével, amelyet itt nincs módunk részletezni. A térszervezésben megjelenő kilencosztatú tér – melynek előképeiként az Il Redentore, az Il Gesù, a San Pietro vagy a Dome des Invalides nevezhetők meg –, illetve a széles, önmagában térfalat képző, két zömök toronnyal keretezett homlokzat kompozíciós elrendezése – a San Pietro és a San Agnese in Agone templomok nyomán – mind azok közé az elemek közé

tartoznak, amelyek mintaképei voltak Erlach méltán ünnepelt templomának. A Pantheon idézete pedig – mint a római építészet egyik kulcsemléke – bár megjelenik a központi kupola terében, a bejárati porticusban, illetve az alaprajzban, tehát Erlach egyértelműen hivatkozik rá, a Historische Architektur-ban nem szerepel az ókori római emlékek között.

Erlach Jeruzsálem, Róma és Konstantinápoly hármában találta meg a szakrális és hatalmi erőt legjobban és egyszerre kifejezni képes alkotásokat. Salamon temploma, Traianus oszlopa és a Hagia Sophia voltak legerőteljesebben megjelenő építészeti előképei. Minden esetben a Karlskirche-ben testet öltött hivatkozások Rómára és a keresztény vallás gyökereire vezethetők vissza. Erlach bátran felhasználja a könyvben és az épületben is más – mondhatni egzotikus – kultúrák, letűnt korok elemeit.

A centralitás, az egyetemes építészet megszületésének eszményét hordozza az épület. Hans Sedlmayr úgy fogalmazott a templommal kapcsolatban, hogy az nem egy egyszeri építészeti mű, hanem foglalata minden ősformának és stílusnak (26); hozzátehetjük, foglalata Erlach elméleti munkásságának is.

Felhasznált irodalom

Aurenhammer, Hans: Johann Bernhard Fischer von Erlach. *Encyclopædia Britannica* <<http://www.britannica.com/biography/Johann-Bernhard-Fischer-von-Erlach>> [megtekintve: 2015.12.03.]

Bieri, Pius: Johann Bernhard Fischer von Erlach (1656–1723), Hofarchitekt in Salzburg und Wien, Wegbereiter des süddeutschen Spätbarocks. *Barocke Bauwerke im Süddeutschen und Schweizerischen Raum, Ihre Bauherren und Meister* <http://www.sueddeutscher-barock.ch/PDF-Bio_M/Fischer_von_Erlach.pdf> [megtekintve: 2015.12.03.]

Binder, Doris: Bau der Karlskirche. *18. Jahrhundert - Interdisziplinäre Forschung und Lehre in Österreich* <<http://www.univie.ac.at/hypertextcreator/ferstel/site/browse.php?arttyp=k&l1=2&l2=1052&l3=1057&l4=1059#>> [megtekintve: 2015.11.30.]

Binder, Doris: Symbolik der Karlskirche. *18. Jahrhundert - Interdisziplinäre Forschung und Lehre in Österreich* <<http://www.univie.ac.at/hypertextcreator/ferstel/site/browse.php?arttyp=k&l1=2&l2=1052&l3=1057&l4=1060#>> [megtekintve: 2015.11.30.]

Brucher, Günter: *Barockarchitektur in Österreich*. DuMont Buchverlag, Köln 1983.

Fischer von Erlach, Johann Bernhard: *Entwurff Einer Historischen Architectur*. Lipcse 1725. <<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/fischer1725>> [megtekintés: 2015.12.18.]

Kruft, Hanno-Walter: *Geschichte der Architekturtheorie: von der Antike bis zur Gegenwart*. Beck, München 1986. 205-207.

Mallgrave, Harry Francis (ed.): *Architectural Theory, Volume I., An Anthology from Vitruvius to 1870*. Blackwell Publishing, Malden-Oxford-Carlton 2006. 122-123.

Polleross, Friedrich: Architecture and Rhetoric in the Work of Johann Bernhard Fischer von Erlach. (ford. Peter Ian Waugh) In: Reinhart, Max (Hrsg.): *Infinite boundaries: order, disorder and reorder in early modern German culture*. Kirksville Mo. 1998. 121-146. <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/1392/1/Polleross_Architecture_and_rhetoric_1998.pdf> [megtekintés: 2015.12.18.]

Polleross, Friedrich: Von Rom nach Wien: Johann Bernhard Fischer von Erlach (1656-1723). In: Checa Cremades, Fernando (Hrsg.): *Arte barroco e ideal clásico*. Madrid 2004. 209-230. <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/1335/1/Polleross_Von_Rom_nach_Wien_2004.pdf> [megtekintve: 2015.12.19.]

Architectural Theory from the Renaissance to the Present. (2nd ed.) Taschen, Köln-Berlin 2006. 183-184.

(26) Brucher 182.